

KÓRKEM AWDARMA AND KARAKALPAK LYRICS

Joldasbaev Bazarbay Maksetovich
Master of QMU named after Berdakh

We know that literature and history, culture and economics are all intertwined, and one influences the other. The 1920s, a great historical century, marked a turning point in the life of our people. This is because a new government was established, feudal views were tested, and the country, the people, and human development began to be allowed. As it is known from history, unprecedented innovations were introduced in our country, science and cultural life appeared and took the first steps of development. These innovations and changes, in turn, have had an impact on our literature. We can see this change in the history of literature

KÓRKEM AWDARMA HÁM QARAQALPAQ LIRIKASÍ

Joldasbaev Bazarbay Maksetovich
Berdaq atındaǵı QMU magistrantı

Biz bilemiz, ádebiyat hám tariyx, mádeniyat hám ekonomika – barlıǵı bir-biri menen sıbaylas, biri ekinshisine tásir etip otıradı. Úlken tarixiy ásir bolǵan XX ásirdeń 20-jılları xalqımız turmısında tań qalarlıq burılıslar payda etti. Sebebi, taza hákimiyat ornap, feodal kózqaraslar sınaǵa alındı, mámleket, xalıq, insan rawajlanıwına imkaniyat berile basladı. Tariyxtan belgili bolǵanıday aldın elimiz turmısında bolmaǵan jańalıqlar engizildi, ilim, mádeniy turmıs payda boldı hám rawajlanıwdıń dáslepki qádemlerin tasladı. Bul jańalanıwlar, ózgerisler óz gezeginde ádebiyatımızǵa da tásirin kórsetti. Bul ózgerisler haqqında ádebiyat tariyxınan da kóriwimizge boladı.

Rus klassikleri bolǵan Pushkin, Lermontov, Blok, Mayakovskiy, Esenin, Fet, Nekrasovlardı awdarma islewshi qaraqalpaq shayırları kóp boldı, biraq olardıń hámmesi bul jumıstı jaqsı orınladı dep ayta almaymız. Sebebi, bul klassiklerdi awdarma islew ushın, keminde solar menen birdey joqarı bilimge, joqarı talǵamǵa, tereń dúnyatanımǵa, mol tájriybege iye bolıw kerek. Sonda ǵana awdarma sátli shıǵadı. «Zer qádirin zerger túsinedi» - degenindey, shayır janın shayır túsinedi. Demek, awdarma islewshi shayır bolmasa da eń keminde, shayırlıq talǵamǵa iye bolıwı olarday oylap, olarday bolıp qıyal súre alıwı kerek. Rus klassikleri shıǵarmaların Q.Awezov, N.Dawqaraev, J.Aymurzaev, N.Japaqov, A.Begimov, B.Qayıpnazarov, T.Jumamuratov, I.Yusupov, T.Matmuratov, J.Izbasqanov, U.Pirjanov, U.Xojanazarov, K.Karimov, M.Qarabaev, B.Genjemuratov, S.Ibragimov sıyaqlı talantlı shayırlar awdarma islegen, hátte arnawlı kitap etip te baspadan shıǵarǵan.

Awdarma ilimi arqalı rus klassikleriniń lirikalıq shıǵarmaları hám ondaǵı kórkemlik izleniwshilikti úyreniw, onıń áhmiyetin keń jámiyetshilikke túsindiriw, sol arqalı qaraqalpaq awdarma iliminiń, lirikanıń rawajlanıw dárejesin anıqlaw ayrıqsha áhmiyetke iye.

Awdarmalaw bir qaraǵanda ápiwayıday bolıwı múmkin, biraq onıń mashaqatı oǵada awır, ásirese kórkem awdarma – onı orınlawshıdan tereń bilim, talant hám zeyin ilgirlik kerek boladı. Belgili ilimpaz, akademik Baxtiyar Nazarov “Kórkem awdarma menen awdarma islew eki jónelis bolıp, birinshisi kórkem dóretiwshilikke tán, ekinshisi, ilimiy analizge tiykarlangan kórkem jaǵday esaplansa da, olar óz-ara baylanıslı. Solay eken, awdarma islew ilmi hám bul tarawdı shette qaldırmaw, tuwısqan tillerdi kórkem awdarıwdıń tiykarǵı talapları negizinde qaraqalpaq, ózbek hám túrkmen ádebiyatlarınan ámelge asırılǵan awdarma islegen shıǵarmaların jetiskenlik hám kemshiliklerin óz waqtında analizlep barıw kerek.”[11:4]

Awdarma túrleri boyınsha da birneshe túrlerge bólinedi, mısalı ilimiy awdarma, publik (xabar), kórkem awdarma. Olardıń hárbiriniń atqaratuǵın xızmeti hám áhmiyeti bar, soǵan jarasa mashaqatı da. Ásirese, kórkem awdarma – awdarıwshıdan kóp talaplardı, joqarı talǵamlılıqtı talap etedi.

Rus klassikleriniń poeziyalıq shıǵarmaların qaraqalpaq tiline awdarılıwı – bul qaraqalpaq ádebiyatı ushın oǵada úlken qubılıs. Óytkeni, rawajlangan mámleketler ádebiyatın awdarıw, onı sol kolorit hám ruwx

penen jetkerip beriw, tek sózlerdi emes, al ulıwma mazmun birligin shıǵarıp beriw hám sol arqalı oqıwshıǵa tásir jasaw- awdarma islewshiden kóp izleniwshilikti talap etedi.

Dilmashqa (awdarıwshı) usınılǵan barlıq ózine tán talaplar anaw yaqı mınaw awdarılıp atırǵan materialǵa óziniń barlıq qábiilet dárejesi hám baslamasın sińdirse de, awdarma iskerligi ushın tómendegi eki jaǵday ulıwmalıq esaplanadı:

- 1) Awdarma maqseti – sol tildi bilmewshi oqıwshını (tıńlawshı) sol tekst penen jaqınnan tanıstırıw kerek (yaki awızeki sóylewdiń mazmunı menen);
- 2) Awdarıw – demek aldın basqa tilde bayanlanganlardı ekinshi bir tilde anıq hám tolıq bayanlaw. (Anıq hám tolıq jetkerip beriw degende jeke awdarmanı jasalmadan, aytıp beriw hám qısqa bayanlaw, yaki “adaptaciya” dep atalǵan hár qıylı túrlerinen parıqlaw) [2:15]

Házirgi filologiya rawajlanıp hám quramalasıp barmaqta hám óziniń talaplarına, nızamlarına, teoriyasına iye – awdarma teoriyası, yaǵniy “awdarmatanıw” (inglis tilinde “Theory of translation”, “Science of translation”, francuz tilinde “Theorie de la traduction”, nemec tilinde “Theorie des Übersetzens”). Hár tilde hár túrli atalıwına baylanıslı jaqında bul ilimni ulıwmalıq atı járiyalandı inglis tilindegi “translatology”. Demek, túrlishe atamada atalıwı bul ilimniń qalıpleskeninen derek beredi. Bul pánniń predmeti-awdarmanıń ózi. Awdarmanıń tómendegishe túrleri bar:

1. Bir tilden ekinshi tilge: xalıqlıq (tuwısqan emes), tuwısqan, jaqın tuwısqan (bunday jaǵdaylar kóp ushrasadı, ásirese bul miynette úlken itibarǵa hám áhmiyetke iye)
2. Ádebiy tilden onıń dialektlerine, yamasa sol tildegi dialektten ádebiy tilge
3. Sol tildiń áyyemgi (tarixiy) tilinen sol tildiń házirgi sóylew tiline awdarma islew. [2:16]

Bunday qatań talaplardıń qoyılıwı da awdarmaǵa degen dıqqatlı bolıwdı, juwapkershilikli bolıwdı, ásirese poeziyalıq shıǵarmalardı awdarǵanda forma hám mazmundı saqlawdı talap etedi. Sonlıqtan da, poeziyalıq shıǵarmalardı kóbinese shayır awdarma isleydi. Shayır sezimine tásir etiwshi nárseni durıs túsiniw, ayra biliw qosıq degen sırlı, quramalı dúnyaǵa enisiwimizge járdemlesedi. [6:216] Mısalı, Pushkinniń “Chaadaevqa” («К Чадаеву») qosıǵın I.Yusupov awdarması menen salıstırıp otırıp, shayırdıń sózlerdi mánili hám ornılı qoyıw sheberligine tán berdik. Sebebi, ayırım qısqa buwınlı, ya awdarma islegende uzın bolıp ketetuǵın sózlerge de mánilik jaqtan da formalıq jaqtan da uyqasın tapqan. Bul qosıq originalda 8-9 buwınlı, awdarmada 10-11 buwınlı bolıp kelgen.

Но в нас горит еще желанье,
Под гнетом власти роковой
Нетерпеливою душой
Отчизны внемлем призыванье. [:84]

Al, awdarmada

Boyda biraq jiger otı sónbegen,
Taǵdir etse de kóp zulımlıqların,
Sháwkildegan jas kókirek jan menen,
Tińlaymız biz Watan shaqırıqların. [10:151]

Bul jerdegi “Нетерпеливою душой”- sabırsız jan, shıdamsız jan dep awdarmalanadı. Biraq, teksttı sol turısında awdarma islegende, onıń mazmunın házirgedey bere almas edi. Jáne shayırdıń jetiskenligi – formanıń da mazmun menen teń uslay alǵanı da, sózler dizbeginen de únemli paydalanǵan. Bir ǵana “душой” sózine **jas kókirek, jan** sózleriniń qatarı etip sheber qollana alıwında.

“Xalıqlar arasındaǵı mádeniy baylanıslardı, doslıq qatnasıqlardı bekkemlewde, xalıqlardıń mádeniy baylıqların óz-ara bir-biri menen almasıp ózlestiriwde ádebiy awdarma máselesi úlken áhmiyetli qurallardıń biri esaplanadı”. [8:225]

Haqıyqatında da, awdarma islew arqalı, ásirese kórkem awdarma arqalı biz bir milletniń, bir xalıqtıń tariyxı, dástúri, mentaliteti, mádeniyatı hám olardıń dúnyatanımın úyreniwimizge boladı. Sonıń ishinde, kóp ásirlik tariyxqa iye jazba ádebiyat wákilleriniń shıǵarmaların oqıw arqalı – jańa tájriybe, qanatlı sózler dizbegin úyreniwimizge boladı.

Sonlıqtan da, belgili sınshı N.G.Chernishevskiy ádebiyattaǵı awdarmanı tıp nusqaǵa qaraǵanda ádewir joqarı bahalaǵan, xalıqlar aralıq ádebiyattaǵı ornın óz shıǵarmalarında aytıp ótken. Ol óziniń 1856-

jilgi “Rus shayırları awdarmasındağı Shillerdiń lirikalıq qosıqları, N.V.Gerbeldtiń baspaǵa tayarlawında” (Лирические стихотворения Шиллера в переводах русских поэтов, изданные под редакцией Н.В.Гербеля) dep atalǵan recenzıyasında: « eger awdarma ádebiyatına kóbirek itibar qaratqanda tariyxıy-ádebiy shıǵarmalar paydasız bir táreplemelik penen qıynalmaǵan bolar edi, jáne awdarma aldınǵa qaraǵanda ápiwayı bolar edi». [7:303]. Bul orında, sınsı awdarmanıń tek ádebiyattağı tutqan ornı ǵana emes, sonıń menen birge tariyx penen de sıbaylas ekenin aytpaqshı bolǵan.

Hárbir awdarma islegen qosıq qaraqalpaq ádebiyatı ushın áhmiyetli bolıwı ushın, awdarma jaqsı shıǵıwı, awdarmanı barlıq oqıwshılar qáwimine túsinikli etip jetkerilip beriliwi tiyis, sonda ǵana awdarılıp atırǵan shıǵarma óz qunın tabadı, meyli ol poeziyalıq bolsın, meyli ol prozalıq. Ásirese, inversiyaǵa ushıraǵanı, taǵı sol arqalı buwın, uyqaslardıń tolıq jetkerip beriw qıyın bolǵanı ushın poeziyalıq shıǵarmalardı awdarıw anaǵurlım qıyınshılıq payda etedi.

Lirika – bul oǵada quramalı, analizleniwı qıyın, adamlarǵa tiygizetuǵın emocionallıq tásirı kúshli, sonıń menen birge olardıń eń názik sezimlerin túrtkileytuǵın janr ekenligi ádebiyatshılar tárepinen moyınlanǵan. Onıń ele az izertlengen tamanları júdá kóp. Lirika daǵı usınday obyektleriniń qatarına shayır sezimlerine tásir etiwshi nársese (повод) jatadı. [6:112] Al, awdarmada shayır sezimlerine tásir jasawshı povodtı ańlaw hám onı jetkerip beriw ańsat emes, onıń ushın ádewir talǵampazlıq talap etiledi.

Biz qaraqalpaq ádebiyatında rus klassiklerin awdarıw boyınsha talantlı shayırlarımız I.Yusupov hám J.Izbasqanov dóretiwshiliginde basqalarǵa uqsmaǵan dilmashlıq qábiletin gúzetemiz.

Bulardıń hárbiri ózleriniń shayırlıq joli menen qaraqalpaq poeziyasın tematikalıq hám janrlıq jaqtan rawajlandırıwǵa úles qostı. Solardıń ishinde óziniń shayırlıq stili, óz hawazı menen iz qaldırǵan sóz zegeriniń biri – bul Ibrayım Yusupov boldı.

Ásirese, onıń lirikası qaraqalpaq poeziyasın tematikalıq, janrlıq hám kórkemlik jaqtan ádewir rawajlandırdı. Shayırdıń dóretpeleri, sonıń ishinde awdarmaları arqalı kóp oqıwshılar ádebiyatqa iqlas qoydı.

Al, shayır Jiyeıbay Izbasqanov portret hám peyzajtıń naǵız sheberi bolıp jetilisti. Onıń dóretiwshiliginde ómirden alǵan tásirler, pák sezimler poetikalıq jaqtan jırlandı. Ol mádeniyatqa, kórkem ádebiyatqa, kórkem ónerge bolǵan dóretiwshilik qatnasların ózgerтип, ózi súwretlep otırǵan turmıs waqıyaların jańasha ideyalıq hám estetikalıq ólshem tiykarında dóretken edi. Shayırlardıń bul jetiskenlikleri óz-ózinen bolǵan emes, olardıń ózinen aldınǵı sóz ustaların úyreniwı, úlgi alıwı talant qırlarınıń egewleniwine túrtki bola aldı. Mısalı, I.Yusupovtıń awdarma islewdegi sheberligine «Ámiwdárya» jurnalına sın pikir bildirilgen qatarlardı kórip, awdarmanıń shayır bergen hám awdarıwshı túsingen qatarlardı maqala avtorı durıs bahalamaǵanın sezdik. Qaraqalpaq awdarmashıları Pushkin poeziyasın awdarıwda birden awdarıwdıń úsh procesin ámelge asırıw wazıypası turdı.

1. Bir tilden ekinshi tilge
2. Belgili bir tariyxıy dáwirde, túp nusqa dóregen dáwirde ekinshi dáwirge yaǵniy túp nusqadan awdarılǵan dáwirler
3. Belgili bir mádeniy ortalıqtan ekinshi bir mádeniy ortalıqqa awdarıw. Menińshe, bul úsh awdarıwdı da birden hám tolıq ámelgeasıra alǵan I.Yusupov boldı. Bul tosınnan bolǵan nársese emes, álbette, sebebi I.Yusupov poeziyasında gózzalıqtı Pushkin sıyaqlı túsiniw bar. [5:29]

“Degen menen I.Yusupov tárepinen dóretilgen awdarmalardıń sapası bir qıylı emes, bási bir awdarmalarda tolıq sapalı awdarılıw támiynlense, al geybir awdarmalarında qosıqtıń bir kupletlerinde ekinshisine salıstırǵanda kórkemlik jetispeydi”- dep “Moıtumar” hám “Men sizdi súygen edim” qosıqların kársetken. Bıraq, bizińshe bul awdarmadan tapqan kemshiligi orınsız, sebebi tómendegidey etip bayanlaǵan:

Я вас любил: любовь ещё быть может,

В душе моей угасла не совсем. [7:145]

Bul qatarlar:

Sizdi súygen edim, bálkim ele de,

Yadıma túskende ańsarım awar.- [10:65]

-dep berilgen. Túp nusqadaǵı “Я вас любил” degen sózler “Siz” dep awdarılǵan. Bul óz gezeginde awdarmada lirik qaharmannıń ishki sezimleriniń anıq ashılmawına sebepshı bolıp tur. Sebebi, awdarmada rus lirikası menen qaraqalpaq lirikasınıń ayırmashılıqların esapqa almaǵan. Al, qaraqalpaq lirikasında lirik

qaharman óz ashıǵına “Siz” dep aytpaydı. “Siz” sóziniń ornına qaraqalpaq muhabbet lirikasınıń ózek sózi bolǵan “Sen” sózi qollanılǵanda, awdarma biraz tásirli shıqqan bolar edi.” – dep óz maqalasında keltirgen edi. Shayır Ibrayım Yusupov bunday “kemshilikti” ańǵarmay qalıwı múmkin emes, sebebi ol shayır jan dúnyası menen ruwxıy sırlas.

Ekinshi tárepten, awdarma jumıslardı qaraqalpaq xalqına, onıń dástúrlerine, psixologiyasına beyimlestirsek, onda sol xalıq wákiliniń stili, óz xalqınıń milliy koloriti sáwlelenbey qaladı. Qosıqta qollanılǵan “Siz” sózi ashıq adamnıń óz súyiklisine húrmetti, múlayimlikti de bildirip kelgen, al Ibrayım Yusupov shayırlıq, dilmashlıq mádeniyattı saqlap, sol qálpinde “Siz” dep ornın qollanǵan.

Pushkinniń dúnyaǵa belgili bolǵan “Tárbiyashıma” («Няне») shayır Jiyenbay Izbasqanov tárepinen júdá jaqsı awdarma islengen de tap V.G.Belinskiy táriyplegenindey jaqsı shıǵarmadan jaqsı awdarmanı ózinshe ashıwǵa háreket etken. Qosıqtı oqıp otırıp, jáne Pushkinniń ómir jolındaǵı eń ullı insannıń ápiwayı, bıraq tereń lirizm, saǵınısh hám minnetdarshılıq usaǵan eń aǵla páziyetler jámlengenin kóremiz. Qosıqta подруга- sózin “hámdam” dep, одна degen sózdin ornına zarıǵıp janıń sózleriniń de tawıp qollanılǵanı naǵız qosıqtıń mazasını berip turǵanday seziledi.

*Awır kúnlerimniń jekke hámdamı,
O, meniń súyikli kekse áziyim!
Dút toǵay tórinde zarıǵıp janıń,
Meni kópten beri kútesen óziń. [3:77]*

*Подруга дней моих суровых,
Голубка дряхлая моя,
Одна в глуши лесов сосновых,
Давно, давно ты ждёшь меня. [7:82]*

Dante óziniń “Pir” degen traktatında “Hámme biliwi tiyis, heshnárse tamamlanǵan qosıqtıń muzikalıq tiykarı únlesiw maqsetinde bir tilden ekinshi tilge únlesligi hám gózzallıǵın buzbay awdarılıwı múmkin emes” [2:163] - dep aytqan edi. Sol tiykarda, awdarmaǵa tek sózlik awdarma islese, onda ayılajaq pikir ulıwma durıslı nayanlaydı, pikir de shashırandı bolıp qaladı. Bunday awdarma, óz gezeginde awdarmashınıń jeke dóretiwshiligine de tásir etiwı tábiyiy. Sebebi, sózbe-sóz awdarma islegende gápler shubırmayına aylanıp, avtordıń tiykarǵı ayılajaq maqseti qalıp qoyadı.

Óz ana tiline sózbe sóz awdarma islewge qatań túrde qarsı shıqqan Martin Lyuter óziniń “Awdarma óneri haqqında” («Об искусстве перевода») miynetinde awdarmanıń oqıwshı ushın túsinikli bolıwı ushın tildin barlıq baylıqlarınan paydalanıwı kerek hám tıp nusqadan ulıwma mazmun shıǵara biliwi kerekligin aytıp ótken. Ol óziniń bul maqsetin Biblya tekstlerin awdarma islep ámelge asırǵan, bul awdarmada tiykarınan nemis tiliniń janlı sóylew tilinen paydalanǵan hám nemis tiliniń bayıwına, rawajlanıwına úlesin qosqan.

Bul jaǵday mámleket siyasiy turmısında úlken ózgeriske sebep bolǵan. Lyuterdin bul háreketleri Angliyada dawam etken. Erkin awdarmaǵa háreket Albrect Fon Eyba atı menen baylanıslı. Ol Plavttın komediyasınıń grek tilinen erkin awdarma islegen, obrazlardıń da ismlerin ózgerтип, jańasha forma engizgen. Onıń pikirinshe, “sózlerdi emes, al mánistı” tolıq hám túsinikli, jáne jaqsıraq etip jetkerip beriw kerek”. Bulay awdarıw tarqalıp, nátiyjede XVII-XVIII ásirlerde erkin awdarma islew úlken ornı iyeleydi.

Siz qalay oylaysız, poeziya milliy túsinik pe yaki dúnyalıq túsinik pe- degen sawalǵa degen “Ámiwdárya” jurnalında berilgen dóńgelek stol soraw-juwabında qaraqalpaq sınınıń rawajlanıwına tiykar bolǵan S.Axmetov bilay juwap bergen edi: “Jaqsı qosıq yamasa poeziya ulıwma úsh birlikten turadı dep esaplaw durıs, ıqshamlılıq, kórkem til naǵısı, anıqlıq. Usılardıń tiykarında sheberlik júzege keledi.” [1:234]

Al, Jiyenbay Izbasqanov bolsa :“Poeziya hárqanday shegaralanıwdan jıra q túsinik ekenin aytar edim. Oǵan shógirme kiydirgen menen, yamasa basqa bir taǵınshaqlar taqqan menen bolmaydı, onıń tiykarı adamıyattıń kónil-kúyin bayan etiwge qaratılǵan. [4:47] Al biz bul sorawǵa tikkeley ádebiyat izertlewshısı Q.Orazımbetovtıń pikiri menen bergendi maqul kórdim. Ol bilayınsha anıqlama bergen edi: “Ulıwmalastırıp aytqanda, qosıq- bul sırlı qubilis. Onı túsiniw ańsat emes. Ol hárkimniń qálbinde hár túrli qabıllanıp, túrlishe

túske, mazmunğa iye boladı. Onı durıs túsiniw ushın, onıń teorialıq tiykarların, onı quraytuǵın teorialıq komponentlerdi ele de tereńirek biliwimiz zárúr.” [6:85]

References:

1. Ахметов С. «Әмиўдәрья» журналы 2-сан, 1990.
2. Фёдоров А. Основы общей теории перевода. «Филология три». М. 2002.
3. Избасқанов Ж. Ақ қуслар. “Қарқалпақстан”. Н-2015.
4. Избасқанов Ж. «Әмиўдәрья» журналы 2-сан, 1990.
5. Нуратдинова Г. «Әмиўдәрья» журналы 9-сан, 1990.
6. Оразымбетов Қ. Таңламалы шығармалары. “Қарқалпақстан”. Н-2019.
7. Пушкин А. Избранные сочинения. «Академия», 1990.
8. Сағийтов И. Әдебият хәм дәўир. “Қарқалпақстан”-1988.
9. Чернышевский Н. Пол.соб.соч.. «Просвещения». М. 1948, т. IV.
10. Юсупов И. А.С.Пушкин хәм қосықлар. Н. “Қарқалпақстан”.
11. Қурбонбоев Қ. Таржима ва таржима маъсулияти. “Чулпон” номидаги нашриёт-маънба ижодий уйи. Т- 2007.